TALABALARINING NUTQIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA INTERROGATIV SPIRAL MODELNING METODIK IMKONIYATLARI

Dilfuza Normamatova

Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Guliston davlat pedagogika instituti

Annotatsiya. Maqolada filologiya yo‘nalishi talabalarining ingliz tilidagi nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishda interrogativ aktlarga asoslangan kommunikativ yondashuvning metodik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Savolni faqat bilimni nazorat qilish vositasi sifatida emas, balki muloqotni boshlash, davom ettirish, aniqlashtirish va qayta yo‘naltirishga xizmat qiluvchi nutqiy harakat sifatida talqin qilish taklif etiladi. Muallifning Interrogative Spiral Model (ISM) konsepsiyasi besh funksional bosqich — axborot, sabab, pragmatik, metakognitiv va prognostik savollar — orqali izohlanadi. Modelni kommunikativ topshiriqlar, juftlik va guruh faoliyati hamda refleksiv baholash bilan uyg‘unlashtirish yo‘llari ko‘rsatiladi. Maqola konseptual-metodik tavsifga ega bo‘lib, empirik samaradorlik haqidagi xulosalarni tajriba-sinov orqali alohida tekshirish zarurligi qayd etiladi.

Kalit so‘zlar: nutqiy kompetensiya, interrogativ akt, savol generatsiyasi, kommunikativ yondashuv, spiral model, filologiya ta’limi.

Kirish

Chet tilini o‘qitishda talabadan grammatik jihatdan to‘g‘ri gap tuzish bilan birga, muloqot maqsadini anglash, suhbatdoshning fikriga munosabat bildirish va yangi mazmun yaratish talab etiladi. Nutqiy kompetensiya shu jihatdan lingvistik bilimni real kommunikativ vaziyatda qo‘llash bilan uzviy bog‘liq. Hymes kommunikativ kompetensiya tushunchasi orqali tilni vaziyatga mos ishlatish masalasini ilgari surgan; Canale va Swain esa uning tarkibiy jihatlarini ta’lim nuqtayi nazaridan yoritgan [1; 2].

O‘quv mashg‘ulotlarida savol-javob ko‘pincha o‘qituvchi tomonidan boshqariladi: o‘qituvchi so‘raydi, talaba javob beradi. Bunday ketma-ketlik bilimni tekshirish uchun qulay, ammo talabani mustaqil savol yaratish va suhbatni boshqarishga yetarlicha jalb etmasligi mumkin. Shu sababli savol tuzish faoliyatini o‘quv maqsadi va nutqiy strategiya darajasiga ko‘tarish muhimdir.

Nazariy asoslar

Nutq aktlari nazariyasida gapning grammatik shakli bilan uning kommunikativ vazifasi doimo bir xil bo‘lavermaydi. Masalan, “Could you open the window?” shaklan so‘roq gap bo‘lsa-da, vaziyatda iltimos vazifasini bajarishi mumkin. Austin va Searle tomonidan ishlab chiqilgan nutq aktlari yondashuvi savolning illokutiv kuchini ham hisobga olishga asos yaratadi [3; 4]. Interrogativ aktlar ma’lumot olish, sababni aniqlash, taklif bildirish yoki suhbatdoshni mulohazaga undash kabi turli maqsadlarga xizmat qiladi.

Taklif etilayotgan ISM savol yaratishni mazmunan chuqurlashib boruvchi besh funksional bosqich sifatida tashkil etadi. Birinchi, axborot bosqichida talabalar hodisaning asosiy faktlarini aniqlaydi: “What happened?”, “Where did it happen?” Ikkinchi, sabab bosqichida voqealar o‘rtasidagi aloqalar ochiladi: “Why did it happen?”, “What caused the problem?” Uchinchi, pragmatik bosqichda real vaziyat uchun muloqotga yo‘naltirilgan yechim va harakatlar muhokama qilinadi: “What should the participants do?”, “How could they respond politely?”

To‘rtinchi, metakognitiv bosqich talabani o‘z savollari va fikrlash jarayonini baholashga yo‘naltiradi: “Which question helped us understand the issue better?” Beshinchi, prognostik bosqich ehtimoliy oqibatlarni oldindan ko‘rishga xizmat qiladi: “What might happen if this solution is implemented?” Bosqichlar qat’iy taksonomik pog‘onalar emas: mavzu, til darajasi va muloqot vaziyatiga qarab ularga qayta murojaat qilish mumkin. “Spiral” tamoyili aynan savolning murakkabligi, mustaqillik va kommunikativ maqsadning izchil boyib borishini anglatadi.

Modelni amalga oshirish mexanizmi

ISMni qo‘llashda dastlab o‘qituvchi namunaviy savol yaratishni ko‘rsatadi (modellashtirish), keyin tayanch birliklar va savol qoliplari bilan yo‘naltirilgan mashq bajariladi. Keyingi qadamda talabalar juftlik va kichik guruhlarda savollarni birgalikda ishlab chiqadi; yakunda ular mustaqil ravishda savollar ketma-ketligini tuzadi. Bunday yo‘l Vygotskiyning ijtimoiy hamkorlik va yaqin rivojlanish zonasi haqidagi g‘oyalari bilan metodik jihatdan uyg‘unlashadi [5].

Masalan, “Digital Communication” mavzusida talabalar avval ijtimoiy tarmoqlarning qo‘llanishiga oid faktlarni aniqlaydi, keyin onlayn muloqotdagi tushunmovchiliklar sababini so‘raydi. Pragmatik bosqichda muammoni yumshatish usullarini taklif etadi, metakognitiv bosqichda eng samarali savolni tanlaydi, prognostik bosqichda esa tanlangan yechimning kelajakdagi ta’sirini muhokama qiladi. Shu tariqa savol-javob alohida grammatik mashqdan yaxlit kommunikativ vazifaga aylanadi.

Model intervyu, rolli o‘yin, muammoli muhokama, debat, “Hot Seat” va loyiha taqdimotiga moslashtirilishi mumkin. Topshiriqning markazida talabalar tomonidan yaratilgan savollar turishi zarur. O‘qituvchi savolning faqat grammatik to‘g‘riligini emas, balki suhbatni davom ettirishga qanchalik xizmat qilishini, mavzuga mosligini va suhbatdosh javobiga mos ravishda o‘zgartirilishini ham kuzatadi.

ISM asosidagi mashg‘ulotlarda baholash uchun to‘rtta mezon tavsiya etiladi: (1) savolning lingvistik aniqligi; (2) kommunikativ maqsadga mosligi; (3) suhbatdosh javobiga munosabat va navbat almashish; (4) sabab, refleksiya hamda prognozning mazmuniy asoslanganligi. Har bir mezon bo‘yicha darajali deskriptorlar ishlab chiqilishi mumkin. Baholashda o‘qituvchi kuzatuvi bilan birga o‘zaro fikr-mulohaza va talabaning o‘z-o‘zini tahlil qilishi qo‘llanadi.

B1 darajasida tayanch savol konstruksiyalari, so‘z banki va tayyor vaziyatlar samarali bo‘lishi mumkin; B2 darajasida esa muqobil yechimlarni asoslash, bilvosita savollar va spontan kuzatuv savollari ulushi oshiriladi. Tinglab tushunish va gapirish

sinxron suhbatlarda, o‘qish va yozish esa matn asosida savollar yaratish, forumdagi munozara va refleksiv kundalik orqali integratsiyalanadi. Kommunikativ til o‘qitish tamoyillarida ma’no almashish va vazifa bajarish muhim o‘rin tutadi [6].

ISMning metodik yangiligi savollarni mavzuga oid oddiy ro‘yxat sifatida emas, kommunikativ vazifalari farqlangan va qayta qo‘llanadigan faoliyatlar tizimi sifatida tashkil etishida namoyon bo‘ladi. Biroq modelning boshqa savolga asoslangan metodlardan ustunligi nazariy farqlash bilangina isbotlanmaydi. Buning uchun bir xil til darajasidagi guruhlarda dastlabki va yakuniy nutqiy topshiriqlar, baholovchilararo muvofiqlik hamda talabalar fikrini o‘rganish asosida empirik tekshiruv talab etiladi.

Xulosa

Interrogativ aktlarni maqsadli generatsiya qilish filologiya talabalari nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish uchun istiqbolli metodik yo‘nalishdir. Axborot, sabab, pragmatik, metakognitiv va prognostik bosqichlar o‘quvchini faktni so‘rashdan muammoni izohlash, muloqotda qaror qabul qilish va kelajakni taxmin qilishga yo‘naltiradi. Modelning samaradorligi esa maxsus ishlab chiqilgan rubrika va nazoratli pedagogik tajriba orqali baholanishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hymes D. On Communicative Competence. In: Pride J. B., Holmes J. (eds.). Sociolinguistics. Penguin, 1972.

2. Canale M., Swain M. Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing. Applied Linguistics, 1980, 1(1), 1–47.

3. Austin J. L. How to Do Things with Words. Oxford University Press, 1962.

4. Searle J. R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge University Press, 1969.

5. Vygotsky L. S. Mind in Society. Harvard University Press, 1978.

6. Richards J. C., Rodgers T. S. Approaches and Methods in Language Teaching. 3rd ed. Cambridge University Press, 2014.